

Douwes Dekker en Multatuli

Menno ter Braak

bron

Menno ter Braak, *Douwes Dekker en Multatuli*. H.P. Leopold's Uitgevers-Mij. N.V., Den Haag
1937

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/braa002douw01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. **Stichting Menno ter Braak**

EDUARD DOUWES DEKKER
Naar een photo in het Multatuli-Museum

Iaant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.aant.

Is er in Nederland iets veranderd ten opzichte van Eduard Douwes Dekker, die schreef onder het larmoyante pseudoniem Multatuli, en die desondanks de eenige Nederlandsche schrijver van zijn tijd geweest blijkt te zijn, tot wien men nog een ‘partij-verhouding’ kan hebben in 1937, vijftig jaren na zijn dood? Men zou zeggen van niet, als men het artikel leest, dat in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 18 Februari 1937 werd afgedrukt; een artikel, dat compleet de geborneerdheid, de rancune en de kleine sluwheid van Droogstoppel weerspiegelt; een artikel, geschreven door een specialist (helaas anoniem) van den vijfden rang en waarin men dus lezen kan, dat Multatuli's *Ideën* eigenlijk niet eens ideeën zijn. ‘Het grootste deel ervan,’ aldus deze auteur, aan wien zelfs de loyale hypocrisie van den beroepsherdener vreemd is, ‘is namelijk heelemaal niet te rangschikken onder werkelijke denkbeelden, maar behoort eerder tot het genre der losse invallen zonder eenigen degelijken grond of welke consequentie dan ook.’ Men hoort den berispelden toon der Pennewips uit de twintigste eeuw, die zich ‘losse invallen’ niet kunnen veroorloven, omdat zij buiten het kadertje van hun schoolmeesterschap onmiddellijk zouden verstijven tot pedante nullen; voor hen is het genie ook een verderfelijke losse inval van den Schepper, die in de schoolmeesters zijn voortreffelijkste product afleverde, voor hen is het genie van Multatuli afdoende gekarakteriseerd door zijn ‘grenzeloze oppervlakkigheid, die zooveel kwaad gesticht heeft tusschen 1860 en 1900 onder de half-ontwikkelden, waarvan de maatschappij toen hoe langer hoe voller werd’. ‘Deze oppervlakkigheid ontstond’, voegt de geheel-ontwikkelde van na 1900 er nog aan toe, ‘uit het feit dat Multatuli zich overschat heeft’.

Wij weten, dat de Pennewips zich nimmer overschatten. Zij taxeeren zichzelf altijd als de maat van alle dingen; zij taxeeren zich b.v. als ‘de’ Nederlandsche cultuur; dus staat het ook voor hen vast, dat Nederland zijn paskwilligen zenuwlijder met het ongeneeslijke Lebak-complex eigenlijk nog veel te goed heeft behandeld. ‘Men kon, meende hij (Douwes Dekker), nooit genoeg voor hem doen en hij is dan ook nooit tevreden met wat gedaan wordt’, constateert Pennewip 1937 van de *N.R.C.* ‘Ondanks deze houding en ondanks alle verkwisting is Nederland hem trouw gebleven, ook op financieel gebied.’ Men kan er van op aan, dat deze verbijsterende toevoeging ‘ook op financieel gebied’ de hoogste wijsheid is niet slechts van dezen dagbladschrijver, maar ook van een groot deel der natie, waartoe Douwes Dekker, alle verkwisting, alle speelsystemen, alle Aglaja's, alle luiheid, pedanterie en ziekelijkheid ten spijt, toch ook behoord heeft; ja, met zooveel hartstocht behoord heeft, dat zijn positie tegenover deze menschen hem zelf waarschijnlijk nooit volkomen duidelijk is geworden. Men zou geneigd zijn, in sommige oogenblikken, hem dat even kwalijk te nemen; men is het echter minder dan ooit na de lectuur van een weerzinwekkend stuk als dat van den dommen en slimmen anonymus. Naast dezen parmantigen dwerg wordt iemand als de medicus Swart Abrahamsz, die Dekker in 1888 tot zenuwpatiënt verklaarde (en niet eens op al te losse gronden!) een wonder van begrip; behalve een duidelijken ondergrond van ressentiment bespeurt men immers in diens geschrift de onmiskenbare behoefte zich van een behoorlijk uitgangspunt te voorzien, alvorens te naderen tot het ‘monstrum’, waarvan hij de grootheid evenmin vermag te ontdekken. De psychiatrie van Swart Abrahamsz is verouderd, zooals zijn indeeling in ‘intellect’, ‘wil’ en ‘voorstellingsvermogen’ verouderd is; maar het psychiatrische standpunt ten opzichte van Douwes Dekker-Multatuli is althans een standpunt, dat door zijn ‘ziekelijkheid’ gerechtvaardigd wordt; waarom zou men Fancy niet met een Oedipus-complex in verband brengen, waarom zou men loochenen, dat Multatuli onder een bepaalden

gezichtshoek beoordeeld kan worden als een hysterischen psychopaath? Voor den anonymus Roterodamus van 1937 echter is Multatuli in de eerste plaats lui en pedant geweest; hij heeft de Aglaja laten vallen, hij verzuimde n.l. de noodige wetenschappelijke specialisten te raadplegen (dit verwijt vindt men trouwens waarlijk niet alleen bij dezen anonymus!) en hij ‘overschatte zich’; twee argumenten, die precies bewijzen, tot welke categorie van pedanten de anonymus zelf behoort: de ijverigen namelijk. In ruil daarvoor ‘blijft Multatuli een groot man in onze letterkunde’. Vanwaar deze fooi bij het afscheid? Wel: ‘Als Dickens heeft hij onuitwischbare, onsterflijke figuren geschapen; Droogstoppel, Meester Pennewip, Dr. Holsstoppel, de Hallemannetjes, “die zoo bijzonder fatsoenlijk waren”, juffrouw Laps en zooveel anderen, welke iedereen kent, die eenigszins op de hoogte is van Multatuli's werk.’ Wij staan hier voor het merkwaardige feit, dat Meester Pennewip zichzelf zonder een zweem van humor voor onuitwischbaar en onsterflijk verklaart; een goede grap voorwaar, die echter ook begrijpelijk maakt (voor andere wezens dan gepatenteerde Pennewips) hoe het komt, dat Multatuli tot op heden een vreemde is gebleven in een land, dat de autoriteit van Pennewip hooger aanslaat dan welk ander land ook. Men *duldt* hem als collega van Dickens, of als ‘afbreker’ (bij de socialisten, die eenig profijt van zijn optreden hebben getrokken), of als romanticus, of als ‘virtuoos van het sarcasme’ (Busken Huet); voor zijn eigenlijke beteekenis, voor de waarde, die hem tot een geheel eenige figuur maakt in het letterkundig ensemble, heeft meestal slechts een bepaald soort heethoofdige Multatulianen oog, en dat perse op de verkeerde manier.

Het is ongetwijfeld in sommige opzichten een inconvenient, dat men Multatuli, nog steeds, moet verdedigen tegen zijn stumperige belagers, in het genre van den dwerg van de *N.R.C.*, of hem in bescherming moet nemen tegen zijn al te vurige en critieklooze vereerders. Immers, door steeds weer positie te kiezen in dit vrij hopelooze duel wordt men afgeleid van het eigenlijke probleem, dat in zijn leven en werken ligt opge-

sloten: het probleem der *menschelijke waardigheid*. Niet voor niets verklaren de specialisten hem tot een dilettant, maakt de bourgeoisie hem uit voor een verkapt (of niet eens verkapt) socialist, beweren de marxisten van tegenwoordig, dat hij in dezen tijd fascist geweest zou zijn, wordt hij door de litteratoren beschouwd als een ‘slecht dichter’ en door vrijwel iedereen (enkele maniakale Multatulianen uitgezonderd) als een onmogelijk mensch! Want Douwes Dekker, de man met het larmoyante pseudoniem, dat toch zoo karakteristiek voor hem is, was inderdaad iets van dat alles... terwijl de beteekenis van zijn persoonlijkheid zich toch niet in een van die formules laat vangen. Hij was individualist ad absurdum, zegt men; ook dat verklaart niet het drama van zijn aanwezigheid en verklaart evenmin den geenszins absurden invloed, dien hij heeft uitgeoefend. Zijn individualisme (dat veel trekken gemeen heeft met de gemiddelde neiging tot weerspanning van den gemiddelden Nederlander, maar tot een drama opvoert, wat bij den gemiddelden landgenoot uitspanning blijft) zou ons op dit oogenblik niet meer boeien dan het scepticisme van Busken Huet, als het niet een definitieve inbreuk beteekend had op de geldigheid van zekere cultureele spelregels; alleen door de verschijning van Multatuli zijn wij in staat dat gansche milieu der Huets en Potgieters te relativeeren tot een liberaal spel, waaraan misschien soms het talent niet ontbrak, maar wel de stoutmoedigheid van den inzet; Huet eindigde als ‘ontgoochelde’, Potgieters inzet was de traditie van het kalotje. Zij waren stellig veel minder onmogelijke menschen dan Douwes Dekker, maar zij konden dat ook betrekkelijk gemakkelijk zijn, omdat zij, sceptisch of traditionalistisch, ontsnapten aan het probleem, waarmee de larmoyante ‘lijder’ het te stellen had. Dat in Multatuli's stijl iets, veel van den volkston doorklinkt, hoewel hij ook weer allerminst een schrijver ‘voor gansch het volk’ is, dat hij soms overslaat naar het vulgaire en zich verliest in de overbodige herhaling, wordt aanvaardbaar, wanneer men eenmaal gezien heeft, dat het beroep op het volk (zoowel in de Lebak-affaire als in zijn geschriften) hem in

de eerste plaats van het hart moet als een protest tegen de spelregels der ‘liberale’ cultuur, die hem (daarvoor was zij liberaal!) wel erkende als burger en schrijver, maar niet als mensch. Voor den Nederlandschen cultuurvertegenwoordiger van Multatuli's tijd is volledig mensch alleen degene, die het spelletje volgens de regels mee kan spelen; de rest is ‘schuim’, dat men als christen weliswaar verplicht is te accepteren (zij zijn tenslotte geen honden en apen), dat men echter geenszins accepteert als partner in het spel, dat gespeeld wordt. Hoogst curieus is, als documentatie van deze houding, het geschil tusschen Dekker en Van Lennep over den *Havelaar*, waarbij de aristocraat Van Lennep zich op het standpunt stelt van den Amsterdamschen ‘Uebermensch’. Multatuli's beroep op het volk beteekent voor Van Lennep een beroep op ‘het onbeschaafde en onverlichte deel van het volk’; ‘heb ik het mijn plicht als Nederlander geacht, uw boek ter kennis te brengen van de machtigen, de verstandigen en beschaafden onder onze Natie, hier en in Indië, ik zou rekenen dien plicht overtreden, ja verraad jegends mijn Vaderland gepleegd te hebben, indien ik uw boek had doen strekken om het schuim der Natie, hier en in Indiën, in beweging te brengen, om den moorddolk te doen wetten en de fakkel der vernieling te doen zwaaien, en rampen zonder tal over het land mijner geboorte te storten’. Ziehier een typeerende uitlating van iemand, die nog nooit voor het probleem der menschelijke waardigheid gesteld werd en er ook nooit voor gesteld zal worden, omdat de ‘hybris der spelregels’ hem belet zelfs maar de mogelijkheid van volwaardige menschelijkheid buiten de ‘machtigen, verstandigen en beschaafden’ om te veronderstellen. Dit is de regentenmentaliteit, die ook nu nog in Nederland gewoonlijk het criterium pleegt te leveren voor wat ‘cultuur’ is; zelfs waar die mentaliteit zich in scepsis gaat ontbinden (Busken Huet), blijft het accent van den regentstijl behouden. Multatuli nu was het tegendeel van een ‘regent’; in zooverre is het zelfs een humoristische speling van het lot te noemen, dat de eerste groote botsing in zijn leven hem tegenover een Regent in den aller-

letterlijksten zin van het woord stelde. Maar ook Duymaer van Twist was een regent, en Potgieter, Thorbecke, Huet waren het niet minder; de optocht van het Nederlandsche volk *achter* de regenten was hoogstens een legertrou, die, afgezien van een hardnekkig geloofsbezit bij de ‘kleine luyden’, voor zijn cultuurnormen aangewezen was op de welwillendheid van het regentendom. ‘Heeren’ en ‘schuim’: de heer Van Lennep heeft het kind in de terminologie van zijn spelregels volkomen eerlijk bij den naam genoemd.

De beteekenis van Multatuli's optreden is in de eerste plaats deze, dat hij door afkomst, temperament en intelligentie in geen enkel opzicht ‘medeplichtig’ is geweest aan het cultuurspel der ‘regenten’. Hij, die zooals Swart Abrahamsz zegt, uit ‘kleine lieden’ werd geboren, heeft niets van een aristocraat, maar evenmin iets van een trosknecht of een diakenhuismannetje; hij mist het orgaan voor de deftigheid, de hypocrisie der ingetogenheid, den specialistischen ernst, die volstrekt noodzakelijk is voor het toegewijd spelen van het spel, hij mist evenzeer het orgaan voor de natuurlijke onderworpenheid, hetzij door het houvast van den godsdienst, hetzij door de simpele voorbeschiktheid tot lakei. Ik laat voorloopig in het midden, of dit uitsluitend een verdienste is; ik constateer slechts het feit, dat het gebrek aan ‘medeplichtigheid’ kan verklaren. ‘Er zijn geen kunstregels’, zegt Multatuli in Idee 1181. ‘De ware artist teekent de Natuur na, zoo als die zich aan hem vertoont. Wie hierin oprecht naar juistheid streeft, is kunstenaar. Maar de heeren vinden 't gemakkelyker een printje natetrekken, waarop 'n ander - ook al 'n nateekenaar van nateekenaars - getracht heeft iets aftebeelden. Men kan evenmin iets goeds voortbrengen door 't volgen van modellen, als zich voeden met de spys, die 'n ander gegeten heeft. Kunstbesef werkt van-binnen naar buiten, en niet andersom. Een kunstproduct dat op andere kunstproducten gelykt, deugt niet.’ Deze verachting voor de regels (de ‘tirades’) is typeerend, niet alleen voor Multatuli's optreden in het algemeen (zijn houding in de Lebak-affaire is ook een protest tegen zeker ‘volgen van modellen’), maar

eveneens voor zijn stijl, die, in tegenstelling tot den ‘regenten’ stijl der Potgieters en Busken Huets, staat of valt (en, gegeven het genie, *staat!*) met de originaliteit en den rijkdom der improvisatie. Wie Multatuli leest, is zoover als maar eenigszins denkbaar is verwijderd van de cultuur van Vondel, van Racine en Molière; van iedere cultuur, kortom, die haar kracht zoekt in de regels en het model, in een kunstbesef, dat van buiten naar binnen werkt, om een monarch, een kerk of een koopmansaristocratie te gerieven. Wien wil hij dan wèl gerieven? Een proletariër, een winkelier? Nog minder. Een intellectueel, een professor? Men behoeft slechts aan de *Duizend-en-Eenige Hoofdstukken over Specialiteiten* te denken, om de bloote gedachte onmiddellijk te verwerpen. Deze man - het is zijn genialiteit en zijn tragedie - heeft de spelregels van het liberale Nederland als spelregels gediagnosticeerd, en daarmee eindelijk zelfs het publiek verbeurd, dat even geneigd was om hem te volgen om zijn larmoyante bijgeluiden en zijn soms ‘volkschen’ toon; want voor de spelregels der ‘regenten’ gaf hij geen nieuwe spelregels in de plaats; hij bleef ‘homo pro se’, d.i. bij dit temperament: non-conformist. Dit heeft men hem het ergste kwalijk genomen, en vrijwel in alle kampen; ieder kamp eischt spelregels, die niet als zoodanig, maar als heilige *leefregels* kunnen worden gerespecteerd.

Men kan Multatuli's stijl onmogelijk verwarren met den ‘regenten’-stijl; daarvoor is zijn gebrek aan eerbied voor de traditioneele formule te evident, daarvoor is hij te ongegeneerd, te direct-polemisch en ook te gemoedelijk-uitvoerig, in bepaalde gevallen. Nochtans is hij in geenen deele alleen maar een pluimpje waard als litteraire beschrijver van ‘typen’, zelfs niet als biograaf van Woutertje Pieterse, zooals de dwerg van de *N.R.C.* gaarne wil, om zijn slachtoffer toch te kunnen klasseeren in behoorlijke litteraire categorieën. Ik moet bekennen, dat juist Multatuli's pittoreske schildering van ‘onuitwischbare, onsterflijke figuren’ (volgens Pennewip *N.R.C.*) mij dikwijls onverdraaglijk is door de uitvoerigheid en de herhalingen. Het ontbreken van een werkelijk publiek, het voort-

durend-moeten-spreken tegen een ‘plaatsvervangend’ publiek, waarmee men zich op den duur toch meer vereenzelvigd dan men wel zou begeren, heeft de uitvoerigheid bij Multatuli ongetwijfeld in de hand gewerkt; omdat hij zich niet tot ‘regenten’ richt, richt hij zich tot ‘allen’, d.w.z. niemand in het bijzonder en ieder een weinig; zoo is hij o.a. ook verwant aan Hildebrand, zij het zeer in het voorbijgaan, bijna bij ongeluk. Nooit echter bewonder ik Multatuli meer dan wanneer ik dit bedenk: dat hij van nature, door zijn temperament, allen aanleg had om zich te overschreeuwen als martelaar, dat het land, waarin hij een rol had te spelen, geen moeite heeft gespaard om hem door nietszeggende verguizing en verheerlijking in zijn onaangenaamste eigenschappen te stijven... en dat hij, ondanks dat, Multatuli geworden is, de man van de ‘losse invallen’, die hij onbeschaamd *Ideën* durfde noemen, de schrijver der *Specialiteiten*, een werk, dat zich minder esoterisch vermomd aandient als Erasmus' *Lof der Zotheid*, maar dit beroemde geschrift minstens evenaart. Ook de *Lof der Zotheid* wordt trouwens dikwijls gelezen als een pittoreske studie van lang-overwonnen dwaasheden, en wel vooral door mensen, die zich onmiddellijk in deze ‘specialiteiten’ zouden moeten herkennen, wanneer zij oogen hadden om te zien! Maar terwijl men zich in de bedoelingen van Erasmus vergist door den vorm der satyre, vergist men zich in de bedoelingen van Multatuli door den toon, waarop voortdurend zijn werkelijke publiek wordt toegesproken in de omgangstaal van het ‘plaatsvervangend’ publiek (een toon, waarin, dat moet ik er eerlijkheidshalve aan toe voegen, het ‘plaatsvervangend’ publiek bij tijd en wijle het werkelijke publiek verdringt). Wat de slechte verstaander in Multatuli hoort, is: den socialist, den humorist, den atheïst, den propagandist, den romanticus; en Multatuli geeft aanleiding tot al deze misverstanden, omdat hij zelf vaak misleid wordt door de alomtegenwoordigheid en absolute afwezigheid van zijn hoorders. Een auteur met aangeboren talent voor volksredenaar en improvisator als Multatuli, moest zich, op zoek naar zijn werkelijk

gehoor, gemakkelijker verlopen naar den kant van het ‘volk’ en den ‘voortgang’ dan naar dien van de ‘regenten’ en het ‘conservatisme’; zijn aanhang heeft Multatuli dan ook voor alles gevonden onder de nieuwlichters van zijn dagen, onder de anarchisten, de vrijdenkers, de vrije vrouwen (type Veritas-Marie Anderson) en de onderwijzers; maar met dat al ligt zijn uitzonderlijke beteekenis niet in zijn nieuwlichterschap en is hij evenmin de afgod der onderwijzers, waartoe zijn specialistische tegenstanders, vijanden van het onderwijzers-specialisme, hem verkleinen.

Een zekere gemakzucht is niet vreemd aan de zonderlinge beoordeelingen van Multatuli, die nog steeds in omloop zijn. Het is nu eenmaal betrekkelijk eenvoudig om aan te toonen wat hij *niet* was; veel eenvoudiger dan om aan te toonen wat hij *wel* was. Zijn positiviteit b.v. was geenszins die zijner schijnbare medestanders in den strijd tegen de ‘regenten’-mentaliteit, de socialisten, al heeft zeer onlangs de socialist Gerhard in een huldigingsbijeenkomst van Amsterdamsche Multatuli-vereerders nog eens met klem betoogd, dat er afgebroken moet worden, eer men aan den opbouw kan beginnen (de krantenverslagen vermeldden applaus na deze gevoelvolle woorden). Het groote verschil springt aanstonds in het oog: Multatuli trekt te velde tegen de regentencultuur met haar gesloten systeem van spelregels op politiek, religieus, litterair en sociaal gebied, omdat zij den mensch belet mensch te zijn, het socialisme richt zich tegen een maatschappelijk stelsel om het door een ander te vervangen. Multatuli stelt het probleem der menselijke waardigheid ten opzichte van de vele specialismen, waarin de cultuur is verzand, *en waarvan het socialistisch (marxistisch) specialisme er één is*; het socialisme wil de macht veroveren en laat het er op aankomen, wat er na die machtsverovering van ‘den’ mensch wordt. Het blijkt duidelijk uit Multatuli's correspondentie in de laatste jaren van zijn leven, hoe onverzoenlijk de tegenstelling tusschen deze beide standpunten is; vooral de brieven aan dr. H.C. Muller zijn in dit opzicht bijzonder onthullend. ‘Karel Marx!’ schrijft Dekker

hem 8 Jan. 1884. 'Herhaaldelyk ben ik begonnen z'n werken te lezen. De man schryft slecht, doch juist slecht op 'n manier die sommigen doet denken, dat-i flink op de hoogte is. Hy doet - evenals de mannen en place - in frazen. En terdeeg!' 15 Aug. 1886: 'Wel heb ik sympathie met den wrevel der ontevredenen, d.i. ik gevoel met hen. Maar ik beweert, dat ze zich vergissen, zoowel in 't aanwyzen van den vyand die te keer moet worden gegaan als in de middelen die ze aanwenden. Ils jouent le jeu de l'ennemi... Ik lijk meer op Danton, Robespierre of zelfs op Marat, dan op Lamartine... De socialisten - dat malle "de". Er zijn er geen twee die aan 't zelfde lyntje trekken! - staan nog minder dan de andere staatkundige partyen op de hoogte om de onmiskenbaarheid in te zien van 't leerstuk der onfeilbaarheid. (Er is veel te leeren van de alleen zalig makende kath. kerk, of laat me liever zeggen: van de Natuur aan wie die kerk de kunst heeft afgezien!). Zy - de socialisten - meenen hun doel te bereiken zonder 't eene onwrikbare punt van uitgang welks gemis alle krachtsinspanning ydel maakt... Niet alleen dat ik niet socialist ben, ik ben antisocialist...'

Wie zich van deze uitlatingen afmaakt door (overigens met recht) te zeggen, dat Douwes Dekker van het socialisme nooit veel begrepen heeft en met name, dat zijn afkeer van Marx hem volgens zijn eigen getuigenis belet heeft diens werken met studie te lezen, miskent de groote beteekenis van Dekkers critiek op het socialisme. Die critiek gaat uit van de au fond zeer scherpzinnige observatie, dat het socialisme niet datgene is, waarvoor het zich uitgeeft, dat de theorie, waarop het zich beroept, een ressentimentstheorie is, die aan het psychologisch inzicht van het katholicisme nog niet eens toekwam. Multatuli voorzag (het blijkt uit het vervolg van denzelfden brief van 15 Aug.) aan welke grondeuvelen het socialisme bankroet zou gaan; wij, die de verburgerlijking aan den eenen en de 'staliniseering' aan den anderen kant hebben meegemaakt, begrijpen, wat hij bedoelt, wanneer hij schrijft: 'Zy (de socialisten) staan 'n wreede ongelykheid voor, door de meest ongeëvenredigde

verhoudingen, behoeften en aanspraken naar één stupiden maatstaf te bepalen, ik dring op gelijkheid aan door, in overeenstemming met de wenken der onfeilbare magistra Natuur, ieder te geven - d.i. toetelaten dat ieder zich op billyke wyze verschaffe - wat hem past en toekomt.' 'De man schryft slecht': die opmerking over den stijl van Marx is iets meer dan een kribbig verwijt; men leze: 'De man schrijft als een specialist'... want de stijl van specialisten is slecht, omdat 'de roeping van den mens Mens te zijn' er in verloochend wordt. Als men Multatuli dan ook dilettantisme ten opzichte van het socialisme wil verwijten, moet men verder gaan: men moet hem dilettantisme verwijten ten opzichte van *ieder* systeem, iedere 'leer', ieder 'vak'. Zoo stelt men de verhoudingen tenminste zuiver, zoo komt men ook nader tot dat veelmisbruikte 'de roeping van den mens is Mens te zijn'. Het groote misverstand omtrent Multatuli komt voort uit het groote misverstand omtrent den dilettant, wiens rol (als intelligentie zonder onmiddellijke 'productiviteit') men niet begrijpt; en het groote misverstand omtrent zichzelf, waarvan hij telkens dupe is geweest, komt bij Multatuli eveneens voort uit den kennelijken onwil om niets anders dan dilettant te zijn; hij heeft gespeeld met het keizerschap en met het redacteurschap van een krant, hij heeft, door zijn beroep op het 'volk', toestanden willen veranderen, misstanden willen opheffen, verstanden willen uitstoffen tot zij deel konden hebben aan het *gezond* verstand als tegenpool van de specialistische verbrokkeling. In zooverre inderdaad kan men hem (met den marxist De Leeuw) beschouwen als een ontwortelden kleinburger, als oppositiefiguur, die tegenwoordig niet meer mogelijk zou zijn; maar waar hij door zijn dilettantisme, door zijn paradoxen en zijn onvatbaarheid voor welke systeemverdrijving en taalverkalking ook, het probleem der menschelijke waardigheid stelt, daar is hij nog altijd actueeler dan Marx en nog altijd de eenige schrijver van onze negentiende eeuw, dien men met goed fatsoen Europa kan voorhouden als een genie.

II

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

Door de Lebak-affaire is bij Douwes Dekker-Multatuli inderdaad zooiets ontstaan als een ‘complex’. Een complex: want hoewel ik er nog altijd niet aan twijfel, dat Multatuli in deze Nederlandsche Dreyfus-zaak het recht aan zijn zijde had, is het juist dit recht, dat zich bij Douwes Dekker tot een Multatuli-Lebak-complex verdicht. En toch is ook in *Max Havelaar* reeds een man aan het woord, die iets anders wil dan alleen aanklagen. Men dient niet te vergeten, dat de man, die *Max Havelaar* schreef, veertig jaar was, dat het boek hem van ambtenaar tot schrijver maakte, dat de martelaar Havelaar later veel meer een simplistisch symbool werd dan hij het in het boek is; en men heeft stelselmatig vergeten, dat reeds in den *Havelaar* de paradox van Multatuli's persoonlijkheid compleet gegeven is. Iemand, die alleen wil beschuldigen, die den leugen wil bestrijden om de waarheid te doen triomfeeren, zal zich den tijd niet gunnen om een roman te schrijven als den *Havelaar*, waarin het wemelt van dialogen, die op zijwegen gaan, van problemen, die niet eens zijdelings met de ‘zaak’ te maken hebben. De inhoud van Sjaalman's pak, dien de dwerg van de *N.R.C.* voor een teeken van Multatuli's ‘oppervlakkigheid’ verslijt, is b.v. reeds een duidelijk praeludium op de *Specialiteiten*. In de latere werken van Multatuli blijft die ondertoon steeds doorklinken; naarmate het Lebak-complex zich minder doet gelden, is de ondertoon sterker; het is de toon van iemand, die niet naar rechtvaardigheid door een gouverneur-generaal in ruste of door het Nederlandsche volk vraagt, maar die geboeid wordt door het probleem der menschelijke waardigheid ‘jenseits von Gut und Böse’. Deze Multatuli, die vaak schuil gaat achter den anderen Multatuli, den aanklager, den rechthebber, den ‘lijder’, zou men liever gewoon Douwes Dekker willen noemen (zooals men Adwaita, om hem van zekere theosophen te onderscheiden, liever Dèr Mouw noemt); hij is de eenige *moralist* van beteekenis, dien wij in de negentiende eeuw hebben gehad; wie kan zeggen, hoeveel groter hij

als moralist zou zijn geweest, wanneer hij niet voortdurend in de schaduw van den strever naar het ‘goede’ en het ‘ware’ had geleefd?

Men versta mij wel: ik wil niet beweren, dat Multatuli anders had moeten zijn dan hij in werkelijkheid was, ik wil het ‘vat vol tegenstrijdigheden’ niet achteraf fatsoeneeren; ik stel slechts de paradox van Multatuli's optreden aan de orde. Hij was natuurlijk voor alles de man van Lebak en later van het Lebak-complex; hij was de ambtenaar, die een roeping als koloniaal hervormer voor zich zag en van de roeping in een rol groeide; men zou niet eens kunnen zeggen, dat hij die rol alleen te spelen kreeg, omdat het toenmalige Nederland zoo bot reageerde op zijn aanklacht. Lang heb ik trachten vast te houden aan de meening, dat de comedianten-kant van Douwes Dekker (gesymboliseerd in zijn pseudoniem) vrijwel uitsluitend een *gevolg* was van de positie, waarin zijn landgenooten hem gedreven hadden; ik vraag voor die naieveteit geen verontschuldiging, want Multatuli was een der eerste schrijvers, die mij van de schoolsche wijsheid verlostte, zij het dan ook in den voorloopigen vorm van een puberteits-verlossing. Voor het eerst zag ik de onhoudbaarheid van die meening helder in, toen ik de bekende historie van den verkoop der portretten onder oogen kreeg. Dat iemand kromme sprongen doet, wanneer hij in de knel zit, behoeft geen excuus; maar dat iemand op het idee komt zijn portret in diverse uitvoeringen aan het (elders met groote innigheid verachte) publiek te koop aan te bieden, is meer dan alleen een kromme sprong; men krijgt plotseling eenige sympathie voor het publiek, dat op deze invitatie niet inging en den verkooper met zijn waar liet zitten. Men moet iets van den ‘cabotin’ in zich hebben, als men op deze manier met zijn beeltenis kan gaan leuren, in plaats van schoenveters langs de huizen te venten... Zoo ziet men, in zijn werken, in zijn correspondentie, in zijn handelingen, Douwes Dekker herhaaldelijk ‘zijn portret te koop aanbieden’. Hij afficheert zichzelf als edel en gekweld, hij overschreeuwt zich dan naar den kant der rechtvaardigheid, hij wil gelijk krijgen van... ja, van wien

precies? Van de ‘eenvoudige lieden van gezond verstand’, die hij toespreekt in zijn verhandeling *Over Vrijen Arbeid?* Multatuli kan verbluffend simplistisch zijn: ‘Er is maar één adel. Eén adel, die harnas behoeft noch tabbert. Zyn strydkamp is het *licht*. Zyn schild is de *waarheid*. Zyn kampvechter de *Geschiedenis der menschheid*. En zyn zwaard is het *Woord*. Dàt woord zal ik naar de mate myner kracht tot u spreken in deze brochure, en in *Ideën* die ik van plan ben uittegeven.’ Misschien was een dergelijke manier van uitdrukken noodzakelijk om te bereiken, dat de ‘eenvoudige lieden van gezond verstand’ luisterden; maar daarmee is het populair-pathetische uit deze zinnen nog niet weggenomen! Dat van dien ‘éénen adel’ is in den mond van Multatuli stellig geen ordinaire retoriek; hij gelooft aan de superioriteit van zijn maatstaf; hij heeft het ‘licht’, de ‘waarheid’ en het ‘woord’ nodig, om zijn temperament voor de lieden zonder zijn temperament te motiveeren... die echter tevens de ‘eenvoudige lieden van gezond verstand’ moeten zijn! Wil men den strijd van Multatuli consequent doordenken, dan zou men aan de renaissance van het eenvoudige verstand moeten gelooven, die hem voor oogen heeft gezweefd, die hem, in ‘diepste wezen’ veeleer een moralist ‘jenseits von Gut und Böse’, telkens verleide tot houdingen, die bij een man van minder talent (b.v. bij zijn epigonen onder de vrijdenkers) alleen maar retorisch zouden kunnen werken. Wie met het ‘licht’ en de ‘waarheid’ opereert, opereert met de fictie van een wereld, waarin men licht en waarheid kan afzonderen van duisternis en onwaarheid, werkt ook met een abstract begrip van gerechtigheid, dat in zonderlinge tegenspraak is met de realiteit van de macht. Niemand heeft meer dan Dekker zelf aan den lijve gevoeld, wat het wil zeggen, macht uit te oefenen; de koloniseerende mogendheid tegenover de gekoloniseerde inboorlingen, waarvan hij de vertegenwoordiger is geweest, stelt onverbiddelijk het probleem van het geworden, dat niet meer ongedaan is te maken, zelfs al wordt aan alle assistent-residenten van alle Lebaks, die er in Indië zijn, volledig recht gedaan. Zelfs de losmaking van

Indonesië van Nederland zou niets ongedaan maken; zij zou alleen een nieuw machtsprobleem stellen in plaats van het oude.

Aangenomen, men had Douwes Dekker voor zijn portie, voor zijn speciaal geval, recht gedaan; aangenomen, de regentenstand had niet volhard in een zwijgen, dat voor een temperamentvolle persoonlijkheid, die zich buiten de spelregels heeft gesteld, de grootste uitdaging is, die men zich denken kan: dan had men Douwes Dekker van zijn Multatuli-schap beroofd, dan zou de moralist niet de handen vol hebben gehad met het bepleiten van zijn ‘zaak’, dan zou het Lebak-complex hem niet gedwongen hebben zijn portret te koop aan te bieden, dan zou... maar ik ga mij alweer te buiten aan veronderstellingen, die in strijd zijn met de onomkeerbaarheid van het gebeuren, terwijl ik alleen wil zeggen, dat Multatuli het probleem van recht en macht nooit zuiver heeft kunnen voordragen, omdat Nederland hem noodzaakte recht (recht voor een bijzonder geval, veralgemeend tot een grotere zaak) te zoeken en aldus wat er aan vitaliteit (en ook cabotinage) in hem was te exploiteren voor het bereiken van bepaalde doeleinden. Wat hij bereikte is niet gering, maar het is niet om zijn invloed op de koloniale politiek, dat Multatuli voor ons een actueele figuur blijft. Actueel is hij vooral om wat hij *niet* bereikte en nooit bereiken *kon*.

Reeds in den tijd van zijn verblijf in Natal (1843) hield Douwes Dekker zich, blijkens zijn merkwaardige *Losse Bladen uit het Dagboek van een Oud Man*, door zijn vrouw in den eersten bundel *Brieven* uitgegeven, bezig met het probleem van de macht, die hij gepersonifieerd zag in Napoleon. Hij stelt de vraag, waarom men Napoleon eigenlijk moet bewonderen; om zijn krijgskunst? om zijn dapperheid? Hij zou in dat opzicht misschien door zijn ondergeschikten overtroffen kunnen zijn. Maar: ‘Napoleon was groot toen hy met het hoofd in de hand nadacht, en het lot van Europa vaststelde, voor nog iemand voorzien kon, dat hy op Europa eenigen invloed zoude kunnen uitoefenen. Hy is groot om dat *denkbeeld*; hy zoude groot zyn

ook dan wanneer de toekomst daaraan niet hadde beantwoord. Velen deelen in den roem zyner daden, dat denkbeeld echter behoorde hem alleen!’... ‘Wie of wat belet my naar een kroon te streven? De begeerte alleen verdiende een kroon en zou ze my niet ten deel vallen indien ik stout alle hindernissen minachtende, alle middelen aangrypende, my verhief boven wantrouwen op my zelven, boven vrees, twyfel en kleinmoedigheid? Indien ik koen de oogen sloot voor de afgronden die links en regs zich openen, om ze slechts op de toekomst te vestigen, en tevens my niet bekreunende om het oordeel der menschen die my omgeven, zy die niet verder zien dan heden, my op de Toekomst beriep die my rechtvaardigen zal?’... ‘Lang weifelde ik tusschen Diogenes en Alexander, tusschen Rousseau en Napoleon, tusschen het verhevene en het verheven-schynende...’

In stijve, ongenueanceerde bewoordingen wordt hier een probleem aangeroerd, dat, onder invloed van de Lebak-affaire, nooit een definitieve redactie heeft gekregen in Multatuli's werken, al kan men er overal de sporen van terug vinden. In de theoretische verhouding Diogenes: Alexander of Rousseau: Napoleon is immers het ‘recht’ aan de zijde van Diogenes en Rousseau en de ‘macht’ aan de zijde van Alexander en Napoleon, terwijl men theoretisch tusschen de ééne en de andere mogelijkheid kan weifelen en kiezen; in de practijk van het leven gaat het er echter om te handelen (d.w.z. deel te hebben, op welke bescheiden schaal dan ook, aan machtsuitoefening) en *in* dat handelen niettemin het recht, dat mysterieuze overblijfsel der christelijke (augustinische) ‘justitia’, voor ons deel te handhaven. Terwijl het handelen als zoodanig buiten recht en onrecht staat, terwijl iedere stap, die men doet, en iedere hand, die men uitsteekt, een amoreele handeling is, worden wij ‘verteerd door den honger naar gerechtigheid’: ziedaar de paradox der cultuur, der christelijke cultuur, der christelijke moraal. In het teeken van die paradox staat het geheele werk van Multatuli, maar tegelijk staat het Lebak-complex tusschen hem en de erkenning van die paradox. Hij wil verbeteren, hij

wil afschaffen, hij wil een beroep doen op het ‘volk’ en de ‘eenvoudige lieden van gezond verstand’, hij wil het ‘licht’ brengen en de ‘waarheid’ verkondigen, en dat alles met het woord; hij gelooft meer in de macht van het woord dan in de macht van knuppels, omdat zijn temperament zich in woorden kan uitleven. Tot de vermoeidheid en de teleurstelling komen; de oud geworden Multatuli vraagt zich mismoedig af, of het waar is, dat wij in een gekkenhuis zijn. Uit een brief aan Willem Paap (17 Juni 1884): ‘Deze indruk (dat de wereld een gekkenhuis is n.l.) neemt hoe langer hoe meer 'n vorm van meening aan in allerstiptsten zin. Wie zoiets den eersten keer vraagt, uit z'n bevreemding, z'n verontwaardiging, z'n woede: “by wyze van spreken”. Welnu, nog niet geheel, maar byna stel ik de kwestie van niet-toerekenbaarheid. Zoodra de korte afstand die me nog scheidt van 't aannemen dezer circonstance atténuante, tot nul zal zijn teruggebracht... nu ja, dan moeten woede, verontwaardiging en verwondering vervallen. En wat zou dan daaruit weer volgen? Wel, berusting en zelfs... godverdomme, meedoen? Is er grooter gek denkbaar, dan iemand die z'n wysheid tracht aan de markt te brengen in 'n gekkenhuis?’

En onmiddellijk daarop volgt:

‘De vrees mezelf zoo'n testimonium insanitatis uittereiken, maakt me stom. *Macht, gezag, geweld* is 't eenige middel waarvan goed gevolg te wachten is, geloof me.’

Tegen het einde van zijn leven schijnt Multatuli een desperado van het geweld. Het is duidelijk, dat hij het niet wordt uit overdreven enthousiasme voor de geweldpleging als zoodanig; het is duidelijk, dat hij teleurgesteld is in de macht van het woord, en nu wil overgaan (maar zonder middelen) tot gezagsuitoefening in het gekkenhuis, dat voor geen andere argumenten vatbaar is. Er zijn twee andere mogelijkheden, die hij instinctief niet wenscht te aanvaarden, hoewel hij ze in theorie niet af kan wijzen: berusting (de ‘philosophische’ mogelijkheid), meedoen (de ‘politieke’, cynische mogelijkheid). De Napoleon, wiens waarde bepaald is door zijn denkbeeld, niet

door zijn daden, die echter toch een Napoleon is: deze vingeroefening in het denken uit Natal herrijst hier uit de asch van het Lebak-vuur als de theorie van het geweld ‘pur’; het is een herrijzenis, die een fascist niet onaangenaam zou kunnen kittelen... op het eerste gezicht. Want Multatuli tot een fascist vervalschen kan alleen een fascist, die van niveau en paradox geen benul heeft, omdat het ressentiment hem drijft *alles* tot zijn eigen niveau terug te brengen. Ook in de oud geworden Multatuli immers is Diogenes-Rousseau allerminst gestorven; zijn verlangen om voor ‘een goed mensch’ door te gaan, is (blijkens een getuigenis van Willem de Bom, gepubliceerd door dr. Julius Pée in zijn onlangs verschenen boek over Multatuli) tot in zijn allerlaatste levensjaren blijven bestaan. ‘En zegt maar aan de vrienden’, gaf de balling van Nieder-Ingelheim zijn drie Vlaamschen bezoekers als afscheidsgroet meer, ‘dat myn grootste ambitie geweest is, een goed mens te zyn.’

Macht, gezag, geweld aan den eenen kant; de ‘goede mensch’ aan den anderen kant; de onopgeloste tegenstelling in deze merkwaardige carrière, waaruit alle misverstanden geboren worden. Eén ding lijkt mij zeker: Multatuli onthulde noch met deze goedheidspretentie, noch met zijn beroep op de macht de paradox, die hij levend en schrijvend was. ‘Goed’ zoowel als ‘macht’ zijn begrippen, die misverstaan *moeten* worden, wanneer het ‘goede’ door deugdzame geloovigen en vrijdenkers, en de ‘macht’ door politieke gangsters wordt geïnterpreteerd. De deugdzaam van den ouden stempel hebben alle gelegenheid om met de feiten aan te toonen, dat volgens hun maatstaven, Multatuli in het geheel geen goed mensch is geweest; de fascisten moeten weliswaar ongeveer negen en negentig procent van Multatuli's werken supprimeeren, wanneer zij hem tot een voorganger van Mussert of zelfs Erich Wichman (hun ook vervalschten heilige) willen proclameeren, maar zij hebben (alweer: volgens hun maatstaven) niettemin houvast in een paar uitspraken over de ‘zweep’ en het ‘volk’, die zij in een vergadering zonder debat wel kunnen uitbuiten. Had Multatuli tot de drie Vlaamsche

bedevaartgangers gezegd: ‘Mijn grootste ambitie is geweest een mensch “*jenseits von Gut und Böse*” te zijn’, hij zou er toe hebben bijgedragen veel misverstand uit de wereld te helpen; hij kòn dit echter onmogelijk zeggen, omdat hij, polemist pur sang, tot het einde toe gebonden bleef aan het Lebak-complex, dat hem beurtelings deed staan op zijn ‘recht’ en verlangen naar ‘macht’ om zijn recht te verwezenlijken. Beurtelings: men kan het spel van deze momenten in bijna al zijn werken volgen. Het is een zeldzaam boeiend spel, maar het is soms vermoeiend door de zijwegen, die dit temperament kiest om zijn non-conformisme als een waarde boven alle andere waarden vast te houden.

III

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

Men heeft Douwes Dekker al te vaak vergeleken met zijn tijdgenooten Potgieter en Busken Huet. Met alle respect voor Huet (over Potgieter zwijg ik liever, omdat ik zijn stijl tot op den dag van heden niet kan verteren): deze figuren zijn geen portuur voor een *drama* als het leven van Multatuli. Men zou hem moeten vergelijken met andere Europeanen, die een dergelijk drama van de paradox, van een christelijke cultuur zonder de onwrikbare zekerheid van het christelijk geloof, hebben geleefd: Kierkegaard, Unamuno, Nietzsche... maar vooral met Nietzsche. Hoeveel deugden van Potgieter en Huet men ook naar voren kan brengen tegenover de gebreken van Multatuli, hoeveel stijlfouten men ook in zijn ‘losse invallen’, anders gezegd de *Ideën*, kan aanwijzen en gevoeglijk kan laten aanwijzen door den homunculus van de *N.R.C.*: de deugden van Potgieter en Huet blijven negatief naast de gebreken van Multatuli, die de tegenkant van zijn geniale eigenschappen zijn. Maar vergelijk Multatuli met Nietzsche, en de partijen zijn gelijk; niet gelijk in dien zin, dat men hen onder ieder perspectief over één kam zou moeten scheren, maar gelijk wat den inzet van hun drama betreft. Die inzet is in beide gevallen de menselijke waardigheid, gesteld als probleem (en niets anders dan probleem) zonder het patronaat van den christelijken God. In den stijl van Nietzsche zoowel als van Multatuli voelt men de bereidwilligheid om iedere christelijke illusie, iedere rest van het ‘geloofsbezit’ los te laten; de bereidwilligheid is bij beiden dezelfde, de talenten en de strategische positie zijn bij beiden zeer verschillend. Er is een verschil in cultuur, er is een verschil in temperament, er is ook (last not least) een verschil in klankbodem en in tegenspelers; men kan eenvoudig het optreden van Multatuli niet met dat van Nietzsche vergelijken zonder steeds weer de verregaande provincialiteit van Nederland, het ontbreken van persoonlijkheden als Schopenhauer en Wagner als ‘opvoeders’, in rekening te brengen. Maar ook wanneer men dat verschil in klankbodem en tegen-

spelers tracht weg te denken, blijft het verschil bestaan tusschen Nietzsche, den voormaligen philoloog, en Douwes Dekker, den voormaligen indischen ambtenaar, tusschen Nietzsche, den moralist met de denktucht der academie op den achtergrond, en Multatuli, den man der 'directe actie', der gekrenkte waardigheid. Dit verschil is het essentieele. Nooit heeft Multatuli zich, zooals Nietzsche, terug kunnen trekken op de roeping van filosoof als 'wetgever', nooit heeft hij de 'Umwertung aller Werte' als *zijn* specialiteit erkend, ook al schreef hij in de dagen der *Minnebrieven* aan Tine: 'Men erkent dat ik een omkeering maak in de literatuur. Ja, omkeeren is myn métier!' Toen het inzicht van de betrekkelijkheid der woorden definitief tot hem door begon te dringen, was hij uitgeput en niet meer in staat zich die laatste ontdekking toe te eigenen, ook deze groote skepsis om te smeden tot een nieuw wapen...

Het begin van een schrijversloopbaan is minstens zoo representatief voor den schrijver als het einde. Aan het begin staat bij Nietzsche de klassieke philologie; zijn eerste 'sensatie' is *Die Geburt der Tragödie*, is de ontdekking van het begrippenpaar apollinisch-dionysisch, die beslissend zal blijken voor zijn ontwikkeling als denker; een ontdekking in het gebied der *theorie*, die van de theorie naar het handelen zal voeren.

Aan het begin staat bij Douwes Dekker *Max Havelaar*, een oproep tot handelen, tot ongedaan maken van onrecht; de ontdekking van algemeene knevelarij, een ontdekking van de koloniale *praktijk*. Reeds in een concept van een brief aan Duymaer van Twist, die nooit werd verzonden, opgesteld te Rangkas Betoeng (9 April 1856), formuleert Dekker het aldus: 'Ik heb veel geleden. Ik geloof dat ik bestemd ben veel te handelen. Ik geloof dat ik eene roeping heb. Ik heb lust en moed die roeping te volgen. Ik geloof dat God my de kracht geven zal die te volbrengen.' Terwijl hij daarvoor te kennen geeft, dat hij is 'bezielde met de kracht van een eerlyk man die een edele taak voorstaat. Want ik heb myzelven leeren kennen als waardig daarvan de held, of althans de martelaar te wezen'.

Men proeft het uit deze formulering: de man, die dit opschreef, had nooit de hartstocht voor het zuiver-theoretische, en evenmin den schroom voor het handelen, die Nietzsche kenmerkt; hij wilde, napoleontisch, iets bereiken in het domein der 'directe actie', en werd pas theoreticus door de ontgoocheling. Zijn stijl blijft tot in zijn laatste brieven toe gestempeld door die ontgoocheling; er blijft een voortdurend tasten naar praktische resultaten, naar directe solidariteit met een publiek waarneembaar, dat men in de geschriften en de correspondentie van Nietzsche tevergeefs zal zoeken. Hij, die veel geleden heeft en zich bestemd voelde tot veel handelen, wordt na de ontnuchtering meer en meer een geniaal improvisator; van den brochuretoon is hij nooit geheel losgekomen, in de versplintering der *Millioenenstudiën* nadert hij den ouden dag.

Nietzsche en Multatuli waren beiden meesters van het aphorisme, maar de aphoristische uitdrukkingwijze heeft in hun oeuvre toch geenszins dezelfde functie. Bij Nietzsche is het vooral de groote veelheid van aspecten op het ééne, zich 'ondergronds' ontwikkelende probleem der moraal, die zich in den aphoristischen stijl manifesteert; het behoort tot de tactiek van zijn 'perspectivisme', dat hij dit zijn levensprobleem gaandeweg klemmender stelt door het telkens onder andere belichting en dikwijls ook zonder het bij name te noemen uit de veelheid der stof naar voren te brengen; men ziet juist daardoor dit probleem der moraal steeds duidelijker, naarmate Nietzsche aphorisme na aphorisme afschuift als een verbruikte huid. Multatuli daarentegen, man van actie à rebours en dientengevolge meer en meer aangewezen op de 'zelfstandige beoefening' van wat aanvankelijk slechts een plaats had in de schaduw van Lebak, blijft steeds improvisator, pamflettist, vonkenspattend genie; niet de denktucht der academie, maar het negatief van een nooit voldane behoefte aan handelen bepaalt de veelheid van zijn aphoristischen stijl. Zijn z.g. vulgariteit, die ook in dien stijl tot uiting komt, en die zich inderdaad bijzonder sterk onderscheidt van Nietzsche's

aristocratische cultuur, komt voort uit die behoefte aan actie; vandaar ook, dat hij het nu eens hier, dan daar ‘zoekt’, om er later teleurgesteld weer van af te zien. Hij sympathiseert b.v. zeer actief met de vrijdenkers, maar laat hen, nadat hij hun afgod is geworden, in den steek; ‘de vrydenkers... vatten hun roeping op alsof discipline onteerend ware; in dit opzicht laat hun “denken” veel te wenschen over aan “vryheid”’ (brief aan Muller van 8 Jan. '84). Hij verwacht telkens het heil van den een of ander, hij past zich dan zelfs gedeeltelijk aan bij dien ander; hij ontmoet daarom niet het volstrekte zwijgen, dat om Nietzsche heerschte, tot Georg Brandes de stilte verbrak, maar hy ontmoet vele tijdelijke vrienden, schilderachtige kennissen, idealistische en (meer dan dat) ronduit paskwillige dames; hij krijgt zelfs vurige discipelen, er wordt geld voor hem bijeen gebracht, hij is een tijdlang populair als ‘de spreker’, dat eigenaardige en typisch hollandsche equivalent van den variété-artiest, maar ‘in het geestelijke’...

Nietzsche zoowel als Multatuli waren ‘homines illiterati’, in dien zin, dat zij nooit hun genie hebben trachten te documenteeren door citaten, door beroep op een gelezen instantie; en beiden waren zij, ieder op zijn manier, zeer belezen, intuïtief gespist op het ontdekken van de officieuze reputaties achter de officieele. Maar nooit heeft Douwes Dekker het tekort aan *methode* - van de methode, die Nietzsche zich onder zijn leermeester Ritschl verwierf - volkomen kunnen vergoeden door zijn zeldzame beweeglijkheid van denken, zijn even zeldzame ongevoeligheid voor de krachtige hollandsche moralineinjecties, en zelfs niet door zijn uitgesproken aanleg voor de wetenschap. Zeker is dat gebrek aan methode, die ‘afkeer van principes’, een van zijn belangrijkste qualiteiten als ‘buitenspeler’ in het Nederlandsch cultuur-ensemble, omdat het hem veroorloofde radicaal te breken met de spelregels der ‘regenten’; zeker was het juist het onmethodische en improviseerende in zijn optreden als hervormer en als schrijver van *Max Havelaar*, dat hem het gedeeltelijke succes verschafte, waarvan hij zelf overigens de gedeeltelijkheid steeds het duidelijkst heeft beseft;

maar even zeker is het door gebrek aan methode, aan geestelijke discipline, dat Multatuli als moralist (als ‘wetgevend’ denker) de mindere blijft bij een vergelijking met Nietzsche. Hij heeft, als moralist, dan ook zijn *Duizend-en-Eenige Hoofdstukken over Specialiteiten* niet overtroffen (of overwonnen, al naar men het accent legt op de verdienste of op de betrekkelijkheid van het ‘de roeping van den mens is: mens te zyn’); hij heeft het probleem van de menselijke waardigheid in haar verhouding tot de verbijzondering en verkalking in specialismen, het kernprobleem van onze cultuur, schitterend gesteld, maar het is hem tevens door de vingers gegleden.

Plaat van J. Holswilder uit 'De Lantaarn' (1887)
MULTATULI

IV

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

aant.

De twee-eenheid Douwes Dekker-Multatuli (en de paradox, die in die twee-eenheid ligt opgesloten) verschijnt ons niet precies zoo, als Multatuli-Douwes Dekker dat zelf gewenscht heeft. Hij heeft met zijn larmoyante pseudoniem (men kan moeilijk ontkennen, dat het èrg larmoyant was!) een gepassioneerd spel gespeeld. ‘Ja, ik, Multatuli, “die veel gedragen heb”, neem de pen op...’ ‘En ik zou klewangwettende krygszangen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren, wien ik hulp heb toegezegd, ik, Multatuli...’ Nog altijd is het slot van het boek over den mishandelde Javan bezielend ondanks zijn pathetiek, omdat men als tegenwicht de ‘rustige rust’ der regenten voelt drukken, die immers nog altijd de hoofdzonde is van het Nederlandsche volk. De man der ‘directe actie’ deinst niet voor het larmoyante effect terug, wanneer het hem een middel kan zijn in den strijd om iets te bereiken; dat is zijn goed recht, want het larmoyante kan bezielend zijn, wanneer het, zooals in den *Havelaar*, in dienst wordt gesteld van die actie.

Maar het bereikte is in veel gevallen de caricatuur van de intentie. Men kan niet nalaten te glimlachen, als men de plaat van J. Holswilder bekijkt, de echte Multatuli-plaat voor mijn gevoel, de ideaal-plaat voor de anarchisten, de vrijdenkers en de vrije vrouwen, die aan kwamen dragen met kransen en linten voor hun held en martelaar, die het gezond verstand met ontroerende spreuken wilden etiketteeren, zooals die ‘spreuk’, die als onderschrift heeft gediend en ontleend werd aan Vosmaer's *Een Zaaier*:

‘Multatuli's werk mist allerlei soort van officieelen, uitwendigen, blinkenden bijval. Maar het maakt de ziel uit van velerlei kringen: de jongelingschap is vervuld van het grootsche, dichterlijke, verbeeldingwekkende, frissche, krachtige, moedige, edele van zijn kunst en zijn gedachte; ontwikkelde jonge vrouwen eeren zijn talent en karakter; menige handdruk wordt hem in stilte gegeven; bij duizenden worden, in telkens

vermeerderde oplagen, zijn werken verkocht, verspreid, genoten. En de “zaaier” zou vruchteloos werk doen?’

Het zal Vosmaer blijven eeren, dat hij één der eersten is geweest, die Multatuli hebben erkend; meer erkend echter in zijn *formaat* dan in zijn werkelijke beteekenis. Want hoe stuntelig transponeeren deze regels onmiddellijk Vosmaer's sympathieke bedoelingen in den toonaard van het ‘grootsche, dichterlijke, verbeeldingwekkende, frissche, krachtige, moedige en edele’! hoe kreupel zijn deze brave epitheta, die ons als geknipt schijnen voor den reuzenkrans met begrafenislinten! Wordt men, bij die ‘ontwikkelde jonge vrouwen’, niet direct herinnerd aan het loslippige, quasi-begrijpende vrije-vrouwgebabbel van Marie Anderson, wier boekje *Uit Multatuli's Leven*, in verlichten keukenmeidenstijl geschreven, voor mijn gevoel de kostelijkste aanvulling is bij de lofzangen der vrijdenkers? Want in deze atmosfeer van vrijdenkers en ‘ontwikkelde jonge vrouwen’, al dan niet door den grooten zaaier met een kwart, halve of heele ‘lichaamsgemeenschap’ begunstigd, is een valsche reputatie van Multatuli geboren, die het begrijpelijk maakt, dat Swart Abrahamsz er bij wijze van reactie de diagnoses ‘neurasthenie’ en ‘monstrum’ tegenover stelde. Alleen: Swart Abrahamsz zag niets van het door Multatuli verduisterde moralistische genie Douwes Dekker; hij zag slechts eenerzijds het monstrueus beroemde familielid en anderzijds de chronique scandaleuse van datzelfde familielid. En hij kende niet (al zou hij er zijn zenuwdoktersstandpunt wel niet om gewijzigd hebben) de correspondentie van Douwes Dekker (huiselijker ‘Dek’), die de boeiendste kroniek van een Nederlandsche en on-Nederlandsche intelligentie is, die men zich denken kan; óók een chronique scandaleuse, maar één, die in laatste instantie den briefschrijver volkomen rechtvaardigt.

Velen zijn onder de betoovering gekomen van de persoonlijke aanraking met dezen man; men begrijpt ten volle waarom, als men de brieven gelezen heeft, waarin alle officieuze motieven van Douwes Dekker contra zijn reputatie Multatuli volledig doorklinken. Keert men van de correspondentie tot de werken

terug, dan vindt men ze zoo mogelijk nog minder volmaakt en tegelijk nog wonderlijker in dit land van de gepatenteerde regentenmoraal; dan neemt men Douwes Dekker nauwelijks meer kwalijk, dat hij zich óók als Multatuli rechtvaardigde, dan is men hem, die de ‘zuivere’ moralist van Nederland had kunnen zijn, zelfs dankbaar, dat hij de aanvechtbare held en martelaar van Lebak is gebleven.

[binnenkant achterplat]

Dr. Menno ter Braak werd 26 Jan. 1902 te Eibergen geboren. Hij studeerde aan de Universiteit van Amsterdam in de geschiedenis en Ned. letteren, promoveerde in 1928 op een proefschrift 'Kaiser Otto III'. Hij was van 1932 tot 1935 redacteur van het tijdschrift 'Forum', en is thans redacteur letteren en kunst van het dagblad 'Het Vaderland'.

Werken: 'Cinema Militans' (1929), 'Het Carnaval der Burgers' (1930), 'De Absolute Film' (1931), 'Hampton Court' (1931), 'Afscheid van Domineesland' (1931), 'Man tegen Man' (1931), 'Démasqué der Schoonheid' (1932), 'Dr. Dumay Verliest....' (1933), 'Politicus zonder Partij' (1934), 'De Pantserkrant' (1935), 'Het Tweede Gezicht' (1935), 'Van Oude en Nieuwe Christenen' (1937).